

теориялық хэм әмелий машқалаларын шешиўге тийкар болады.

Топонимика басқа илимлер тарауы менен илимий хэм практикалық әхмийетке ийе. Буның менен айрықша тарийхшылар, этнографлар, ботаниклер шуғылланады. Топонимика арқалы көплеген тарийхый фактлерди, айырым халықлар менен руўлардың территориялық шегараларын, дәстүрин, үрп-әдетин, мәдениятын, тил өзгешеликлерин анықлаў менен сондай-ак, белгили жер-суў өсимликлер хэм жәниўарлар дүньясының хәр кыйлы қәсийетлерин топонимиканың жәрдеми арқалы анықлаўға болады [3:119].

Этноним хэм этнотопонимлерди топлап изертлеў қарақалпақ тилиндеги меншикли атлықлар қатарының қәлиплесиў басқышлары хакқында қымбатлы мағлыўматлар берип ғана қалмай, халқымыздың тарийхы, үрп-әдетлери, турмыс тәризи, үлкемиздің географиясы хэм археологиясы, сондай-ак, руўхый байлықларымызды өз ишине алатуғын изертлеўлер алып барыўға тийкар бола алады. Этно-

топоним материалларын белгили территориялар бойынша топлаў хэм үйрениў бул мәселениң негизине және де терең кирип барыў хэм де территориялық - тиллик ўақыялар дизиминиң өзине тән нызамлылықлары хэм қәсийетлерин ашыўға көмеклеседи. Қарақалпақстан аймағында жасаўшы жергиликли халықтың этникалық атамалар хэм олар негизинде пайда болған этнотопонимлер хәзирге дейин арнаўлы изертленбеген.

Жуўмақлап айтқанда, Қарақалпақстан топонимиясын тийкарынан бул аймаққа тән этнонимлер хэм этнотопонимлерди үйрениў ислерине дәслепп тарийхшылар, этнографлар, гейпара географлар сезилерли дәрежеде үлес қосқан. Бул машқала кейинирек диалектологлар хэм тилши топонимистлер тәрәпинен арнаўлы анализлене баслаған. Соған қарамастан, Қарақалпақстан этнонимиясы хэм этнотопонимлери хәзирги дәўирге шекем арнаўлы илимий изертлеў объекты сыпатында хәр тәрәплеме терең анализ етиледи деген үмиттемиз.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Эназаров Т., Есемуратов А., Хусанова М. Ўзбек номшунослиги (монография). -Тошкент: «Наврўз», 2015.
2. Әбдимуратов Қ. Неге усылай аталған? -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1965.
3. Бердимуратов Е. Топонимиялық атамаларға дыққат аўдарайық. /«Еркин Қарақалпақстан» 20-июнь 2000-жыл, №73 (17355).

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада муаллифлар ономастика(яъни номшунослик)да хозирги кунда долзарб масалалардан бири - этнотопонимлар тўғрисида фикр юритишган. Эски давр мафқурасига идеологиясига оид ясама атамалар ўрнига жойларнинг қадимги атамалари қайта тикланди.

РЕЗЮМЕ. В статье изложены проблемы изучения этнотопонимов каракалпакского языка. Наименования относящиеся к старой идеологии заменены истинным названием местности.

SUMMARY. The article describes the problems of studying ethnotoponyms of the Karakalpak language. Names related to the old ideology were replaced by the original names of the area. The authors present their views on the importance and use of toponyms in the methodological aspect.

БАЛАЛАР ПОЭЗИЯСЫНДА НАҚЫЛ-МАҚАЛЛАРДЫҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҢ

ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Ж.Бердимуратов - оқытыўшы

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хэм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: панду-насият, дидактика, фалсафа, фолькор, шеър, кўшиқ.

Ключевые слова: пропаганда, дидактика, философия, фольклор, поэзия, стихи.

Key words: propaganda, didactics, philosophy, folklore, poetry, poems.

Биз қайсы миллеттиң әдебиятын оқымайық, ески грек-рим әдебиятында, орта әсирлик Шығыс әдебиятында болсын узақ

дәўирлерден хәзирги күнге шекемги барлық дүнья әдебияты классиклериниң дәрәпелерине нәзер салсақ, халық нақыллары

менен өзгеше бир сулыў беზეў бериў менен инсанға деген ишки туйғы-сезим хэм руўхый азық беретугынлығының гуўасы боламыз. Қарақалпақ балалар поэзиясында шайырлардың көпшилиги қарақалпақ халқының аўызеки әдебияты үлгилеринен илхам алыў менен бирге, фольклорлық дәстүрлерден пайдаланыўды үрдис етип алған.

Улыўма айтқанда халықтың кеўлине қонымлы аўзында үзликсиз айтылатуғын қанатлы, итибарлы қысқа мазмунға образ хэм пикирге бай, күшли эмоциональ, интеллектуал тәсир күшине ийе болып, көркем афоризмге ийе сөзлер нақыл-мақал болып қалады.

Мысалы, Халмурат Сапаровтың қосықларында да ушыратыўға болады.

Ўақыт- алтын, ўақыт қысқа
Өтпесин деп бостан-босқа,
Уқтырғандай хәр бир жасқа
Саат тили сыртыл дейди.

Туўрылық темасындағы қосықта балаларды кишкентайынан баслап, ҳадаллыққа, туўрылыққа, өтирик сөйлемейге, расын айтыўға, ҳақыйқатлыққа хэм ҳақыйқый инсапарўарлыққа үйретеди. Ал, “Саат тили сыртыл дейди” қосығының тийкарғы мазмуны болса, балалардың ўақыт пенен есапласыў керек екенлигин уқтырады. Ўақыт саған қарап турмайды. “Жаслықта алған билим тасқа ойылған нағыс” және “Ўақыт өтсе, бахыт кетеди”, “Ўақыттың өзи де устаз” деген нақыл-мақаллардың дурыс екенлигин тастыйықлап турғандай айтылып тур. Яғный хәр бир күнің босқа өтпесин “Жақсыдан бағ, жаманнан дақ” қалады дегендей изиңде, жақсы атың менен данқың қалсын деген нийет пенен жазылғанлығы көринип тур.

Ғәрезсизлик жылларындағы қарақалпақ балалар поэзиясында балалар шайырларының қосықларында нақыл-мақаллардың хәр қыйлы формаларының қолланылыў өзгешеликлерин көриўге болады. Толыбай Қабуловтың “Әй, Перзентим” қосығында

Әй, перзентим саған пәндиў-нәсият,
Кисини сыртынан сайыўшы болма.
Сыйла устазыңды атаңнан зыят,
Ләбзи-ықырарыңнан тайыўшы болма.

Қосықтың екінши, үшінши, төртінши қатарларындағы сөзлер қарақалпақ халқының аўыз еки әдебиятында гезлесетуғын нақыл-мақалларда ушырасатуғын “Адамды сыртынан жаманлама” айтатуғын гәпиң болса, көзиңше айт, “Устаз атаңдай уллы”, “Ләбзиңнен қайтпа”, яғный айтқан сөзиңнен қайтпа, сөзиңде тур деген мәнистеги сөз дизбеклериниң орынланыўын шайыр бас

мақсет етип қояды. Өмирбай Хожановтың қосығында:

«Хә Шәрипбай, Шәрипбай» (балалар термеси)
Хә Шәрипбай, Шәрипбай,
Күнде жәнжел, күнде даў,
Ойынынан оймақ шығарып,
Болмады сирә, күнің саў,
Сеннен бийзар болып тур,
Қоңсы-қоба, бақша-баў,
Қабақларың ашылмас,
Шаңғытларың басылмас,
Биймәни ойын адамға,
Нағыз душпан, нағыз қас,
Мынаў өмир дегениң,
Алды бийик қыя тас,
Хеш ким жәрдем ете алмас,
Ислемесе туўры басың

Шәрипбай деген баладан хәмме хәтте қоңсы-қубаларыда бийзар екенлигин шайыр өзиниң бул термелеринде хәр бир қатарында сәдде-сәдде етип Шәрипбайдың бул минези менен алысқа бара алмайтуғынлығын тастыйықлап турғандай сезилсе, екінши тәрептен шайыр оған және бир имканийт берип басыңды ислетсең онда келешегің жақсы болады деп, ескерттип атырғандай тахлетте жазылған яғный айтқанда бул терме ақыл-нәсият дидактикалық формасында тәрийипленген.

Жоқарыда айтылған хәр бир қосықтың көркемлик өзгешелиги, тәсиршеңлиги, хәр қайсысының жоқары идеялылығы менен бирге турмыс пенен тағыз байланысып келеди. Және де булардың кең мәнилик олардағы пикирдің уллылығы хэм баҳалылығы оқыўшылардың хәр тәреплеме тәлим- тәрбия алыўында, педагогика-психологиялық жақтан қабыл етиў ушын көркемлик жақтан ықшамлы етип жазылған.

Улыўма жуўмақластырап айтқанда, қарақалпақ балалар поэзиясындағы шайырлардың дидактикалық қосықларында қолланылған афоризм усылындағы сүүретлеўлер балалардың дүньяға деген козқарасын қызығыўшылығын раўажландырыў менен бирге, турмыслық ўақыяларға сүйенген ҳалда поэтикалық тил менен салыстырмалы дәрежеде китап оқыўшыларына тәсирли, көркем етип жеткерип бере алған

Балалар шайырларының хәр бир шығармасы ғәрезсизликке ерискеннен кейинги жылларда талап дәрежесинде болып, бүгинги күн келешек әўладлардың хәр тәреплеме жақсы инсаныйлық пазыйлетлерди пайда етиўде, ата-анаға хұрмет-иззет көрсетиўге,

дослары менен татыў, аўыз биршиликли болыўда, олардың дўньяға көз-қарасларының жақсы тәреплерге раўажланыўында балалар

шайырларының шығармалары үлкен тәрбиялық әҳмийетке ийе болып қалады.

Пайдаланылған әдебиетлар

1. Сапаров Х. Қуяш балаларымыз. -Нөкис: 1992, 3-4-б.
2. Сейитжанов Т. Гумис қоңыраў. -Нөкис: 1997, 14-19-20-21-25-б.
3. Қабулов Т. Пәндиў нәсият. -Нөкис: 1995, 3-4-30-49-59-б.
4. Хожанов Ө. Мазалы айтсеш мазалы. -Нөкис: 1996, 19-б.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қорақалпоқ балалар поэзиясида шеър тузилишининг хусусиятлари ўрганилган. Х.Сапаров, Т.Сейитжанов, Т.Қабулов асарларининг ўзига хос жиҳатлари кўрсатилган. Бадий ғоянинг тематик хусусиятлари очиб берилган.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются структура стихов и разновидности каракалпакской детской поэзии в годы независимости. В детской поэзии большое значение имеют афоризмы. Исследуются отличительные особенности афоризмов структур стихов С.Аббазова, Х. Сапарова, Т.Сейитжанова, Т. Кабулова. Рассматриваются многосложные размеры и структура стихотворений в каракалпакской детской поэзии и определяются идейно-художественные и тематические особенности каракалпакской детской поэзии.

SUMMARY. The article deals with the structure of poems and other kinds of Karakalpak poetry for children for the years of independence. Aphorisms play a great role in children's poetry. The author studies the peculiarities of aphorisms and structure of poems by S.Abbasov, Kh. Saparov, T. Seyitjanov, T.Kabulov. The complex size and structure of poems in Karakalpak poetry for children and their ideological-artistic and thematic features have also been investigated in the work.

PARIJ SINDROMINIŇ INSAN PSIXIKASINA TÁSIRI

N.E.Ernazarov – *assistent oqıtıwshı*

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: hayol, sayohat sondromi, inson psixikasi, ong osti dasturi.

Ключевые слова: фантазия, синдром путешествия, психика человека, программа подсознания.

Key words: fantasy, travel syndrome, human psyche, subconscious program.

Sindrom (áyyemgi grekshe συνδρομή "birlespe, toplanıw "; συν - "menen" + δρόμος "juwirıw, háreket") - Ulıwma etimologiyalı hám patogenezi bolğan, kórinıwshı kompleks [9:52]. Al, psixologiyalıq sindrom-bul patologiyalıq (kesellik) penen baylanıslı bolmağan, júz berip atırılğan hádiyseniń rawajlanıwınıń bir mexanizmi menen birlesetin organikalıq belgiler toplamı. Psixologiya iliminde sindromlardıń túrleri júdá kóp hám túrlishe. Bul, sindromlardıń kópshiligi insan ómirine qáwip payda ettiriwi, sırtqı ortalıqtan ózin ayırıwı, ómirge kózqarasın ózgertiwi, hátte óz janına qastıyanlıq etiwge de májbúr etedi. Sindromlar jas tańlamaydı hám belgili jasqa kelgende óz-ózinin insan sanasında joq bolıp ta ketpeydi. Álbette, tiyisli qánigelerdiń járdeminde yaki ayırım sindromlardı, insandağı ózgeristi ańlay alıwshı, ómirlik tájiriyesi bar insanlar psixikalıq sindromnıń aldın alıw múmkin. Sindromlardıń túrleri kóp bolğanlıqtan, siz benen

kópshiligimizde ushırasatuǵın "Parij sindrom"ı haqqında sóz etiwdi maqul kórdim.

Parij sindromı (FR. Syndrome de Paris, yapon. 巴黎症候群 pari syo: ko: gun) Franciyaǵa sayaxat etip kelgen sayaxatshılar (tiykarınan yapon xalıqların)da ushırasatuǵın ruwxıy kesellik. 1986-jılı Franciyada jumıs islegen yapon psixiatrı Xiroaki Toy tárepinen anıqlanǵan [4:17]. Parij sindromı ruwxıy kesellik bolğanlıqtan, usı kúnge shekem de yapon psixologları, Yaponiyadan kelgen sayaxatshı yaponlarǵa ózleriniń psixologiyalıq járdemin tiygizip kelmekte. Parij sindromına shalınǵanlardıń kópshiligi, jergilikli xalıqtıń unamsız háreketlerin sebep etip kórsetedi. Kesellengenlerdiń úshтен eki bólegi, birneshe psixoterapiyalıq shınıǵıwılardan soń normal jaǵdayǵa qaytadı, qalǵanları bolsa uzaq múddetli emleniwge mıtáj yaki kúshsiz psixoz analizin aladı. Francuz psixiatriya jurnalı "NERVURE journal de Psychiatrie" da aytılıwınsha, bul